

ВСТУПНЕ СЛОВО (до читача)

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року, що стало продовженням збройної агресії, розпочатої у 2014 році, поставило перед українською державою та міжнародною спільнотою завдання, безпрецедентні за своїм масштабом. Поряд із захистом територіальної цілісності й суверенітету Україна зіткнулася з необхідністю фіксувати, розслідувати та переслідувати в судовому порядку діяння, що становлять грубе й систематичне порушення норм міжнародного гуманітарного права та охоплюють вчинення численних воєнних злочинів.

Практика розслідування та судового розгляду воєнних злочинів в Україні розвивається в умовах, що самі по собі є випробуванням для правової системи: тривають активні бойові дії, частина території залишається тимчасово окупованою, доступ до місць вчинення злочинів обмежений, а значна частина проваджень здійснюється в порядку спеціального судового провадження (*in absentia*). Попри ці труднощі, саме ця практика поступово формує підвалини нового напрямку національного правозастосування, значення якого виходить за межі внутрішнього правопорядку.

Відповідно до принципу комплементарності, закріпленого в Римському статуті Міжнародного кримінального суду, обов'язок переслідування осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, покладається насамперед на державу, на території якої такі злочини вчинено. Застосовуючи статтю 438 Кримінального кодексу України та інші норми національного законодавства, українські суди фактично здійснюють імплементацію міжнародно-правових стандартів відповідальності. Тим самим національна судова практика стає елементом ширшої системи протидії безкарності за найтяжчі злочини, що викликають занепокоєння міжнародної спільноти.

Застосування цих норм судами водночас породжує коло питань, що потребують самостійного наукового осмислення: кваліфікація діянь за статтею 438 Кримінального кодексу України, співвідношення норм національного та міжнародного гуманітарного права, встановлення контексту збройного конфлікту як обов'язкової ознаки складу злочину, розмежування його об'єктивних і суб'єктивних ознак, а також оцінка доказів, зібраних в умовах війни. Кожне з цих питань має як прикладне значення для судової практики, так і самостійний доктринальний інтерес для науки міжнародного кримінального права.

Ця праця присвячена аналізу вибраних вироків українських судів у справах про воєнні злочини, вчинені в ході збройної агресії російської федерації проти України. У виданні поєднано виклад фактичних обставин і правових висновків судів із науково-практичним коментарем, що спирається на положення міжнародного гуманітарного права, Римського статуту Міжнародного кримінального суду, практику міжнародних кримінальних трибуналів та сучасну доктрину міжнародного кримінального права.

Автор не мав на меті охопити всю сукупність національної судової практики щодо воєнних злочинів — таке завдання виходить за межі можливостей одного видання. До книги увійшли ті кримінальні провадження, які найповніше ілюструють окремі категорії порушень міжнародного гуманітарного права та дають змогу простежити особливості їх правової кваліфікації й судового розгляду.

За кожним із проаналізованих вироків стоять конкретні обставини: загибель цивільних осіб, катування, незаконна депортація дітей, знищення житла, розлучені родини. Тому судові рішення, розглянуті в цій книзі, мають значення, що виходить за межі суто юридичного документа: вони є формою офіційної фіксації фактів, збереження історичної пам'яті та визнання завданої потерпілим шкоди.

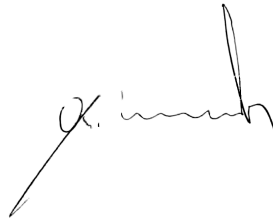
У книзі здійснено спробу систематизувати судову практику застосування статті 438 Кримінального кодексу України,

визначити тенденції її розвитку та зіставити національні судові рішення з міжнародними стандартами відповідальності за воєнні злочини. Окрему увагу приділено кваліфікації умисних убивств цивільного населення, катувань і нелюдського поводження, взяття заручників, депортації та примусового переміщення, використання цивільних осіб як «живого щита», а також нападів на цивільні об'єкти.

Видання адресоване суддям, прокурорам, адвокатам, науковим і науково-педагогічним працівникам, докторантам та аспірантам, а також іншим фахівцям, які досліджують питання міжнародного кримінального права та відповідальності за воєнні злочини. Для міжнародної аудиторії книга може становити інтерес як узагальнене джерело інформації про становлення української судової практики в умовах сучасного збройного конфлікту.

Українська судова практика щодо воєнних злочинів формується в надзвичайно складних умовах, однак саме рішення, що ухвалюються сьогодні, значною мірою визначатимуть правову оцінку злочинів, вчинених під час російсько-української війни, — як на національному, так і на міжнародному рівні. Документування, юридичний аналіз і наукове осмислення цієї практики є внеском у протидію безкарності, збереження історичної пам'яті та утвердження принципу невідворотності відповідальності за найтяжчі порушення міжнародного гуманітарного права.

**Суддя Великої Палати Верховного Суду,
Вчений секретар Науково-консультативної ради
при Верховному Суді
доктор юридичних наук, доцент**

Олег Ткачук

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО (до читача)	3
ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	9
ВСТУП	10
РОЗДІЛ I	
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ	
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ	14
1.1. Поняття та місце воєнних злочинів	
у системі міжнародних злочинів	14
1.2. Воєнні злочини в кримінальному законодавстві України	30
1.3. Процесуальні особливості розгляду справ	
про воєнні злочини в Україні	40
РОЗДІЛ II	
ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ	
ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ	52
2.1. Міжнародно-правова характеристика	
умисного вбивства цивільних осіб	52
2.2. Фактичні обставини кримінального провадження	59
2.3. Вирок суду	64
2.4. Науково-практичний коментар	83
РОЗДІЛ III	
ВІДДАННЯ ЗЛОЧИННОГО НАКАЗУ	
ПРО РОЗСТРІЛ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ	94
3.1. Міжнародно-правова характеристика віддання	
злочинного наказу про вчинення воєнного злочину	94
3.2. Фактичні обставини кримінального провадження	101
3.3. Вирок суду	105
3.4. Науково-практичний коментар	129

РОЗДІЛ IV

ВИКОРИСТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

ЯК «ЖИВОГО ЩИТА» 137

- 4.1. Міжнародно-правова характеристика використання цивільного населення як «живого щита». 137
- 4.2. Фактичні обставини кримінального провадження. 143
- 4.3. Вирок суду. 148
- 4.4. Науково-практичний коментар. 186

РОЗДІЛ V

НЕЗАКОННЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, КАТУВАННЯ ТА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ

З ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ 194

- 5.1. Міжнародно-правова характеристика незаконного позбавлення волі, катувань та жорстокого поводження з цивільним населенням. 194
- 5.2. Фактичні обставини кримінального провадження. 200
- 5.3. Вирок суду. 204
- 5.4. Науково-практичний коментар. 240

РОЗДІЛ VI

НЕЗАКОННА ДЕПОРТАЦІЯ ТА ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

. 248

- 6.1. Міжнародно-правова характеристика незаконної депортації та примусового переміщення цивільного населення. 248
- 6.2. Фактичні обставини кримінального провадження. 257
- 6.3. Вирок суду. 261
- 6.4. Науково-практичний коментар. 278

РОЗДІЛ VII

ПРИМУСОВА МОБІЛІЗАЦІЯ, МІЛІТАРИЗАЦІЯ

ТА ПРОПАГАНДА СЛУЖБИ В АРМІЇ ДЕРЖАВИ-ОКУПАНТА 286

- 7.1. Міжнародно-правова характеристика примусової мобілізації, мілітаризації та пропаганди служби в армії держави-окупанта. 286

7.2. Фактичні обставини кримінального провадження.	293
7.3. Вирок суду.	299
7.4. Науково-практичний коментар.	314
РОЗДІЛ VIII	
ПІДБУРЮВАННЯ ДО ВЧИНЕННЯ ВОЄННОГО ЗЛОЧИНУ	
ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ ОСОБИ.	322
8.1. Міжнародно-правова характеристика підбурювання до вчинення воєнного злочину та відповідальності цивільних осіб.	322
8.2. Фактичні обставини кримінального провадження.	326
8.3. Вирок суду.	333
8.4. Науково-практичний коментар.	354
РОЗДІЛ IX	
НАПАДИ НА ЦИВІЛЬНІ ОБ'ЄКТИ	
ТА ЦИВІЛЬНУ ІНФРАСТРУКТУРУ.	361
9.1. Міжнародно-правова характеристика нападів на цивільні об'єкти та цивільну інфраструктуру.	361
9.2. Фактичні обставини кримінального провадження.	369
9.3. Вирок суду.	374
9.4. Науково-практичний коментар.	387
ВИСНОВКИ.	393
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.	402
АНОТАЦІЯ.	409

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ВРУ — Верховна Рада України

ГА ООН — Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй

ДП I — Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року

ДП II — Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року

ЄСПЛ — Європейський суд з прав людини

Женевська конвенція III — Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року

Женевська конвенція IV — Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року

ЗС рф — Збройні Сили російської федерації

ЗСУ — Збройні Сили України

КК України — Кримінальний кодекс України

КПК України — Кримінальний процесуальний кодекс України

МКЧХ — Міжнародний комітет Червоного Хреста

МКС — Міжнародний кримінальний суд

МС ООН — Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй

МГП — Міжнародне гуманітарне право

ООН — Організація Об'єднаних Націй

ОБСЕ — Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОГП — Офіс Генерального прокурора

Римський статут — Римський статут Міжнародного кримінального суду

рф — російська федерація

TOT — Тимчасово окупована територія

УВКПЛ ООН — Управління Верховного комісара ООН з прав людини

ЦПК України — Цивільний процесуальний кодекс України

ICRC — International Committee of the Red Cross

ICC — International Criminal Court

ICTR — International Criminal Tribunal for Rwanda

ICTY — International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia

OHCHR — Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights

OSINT — Open Source Intelligence

UN — United Nations

ВСТУП

Війна завжди супроводжується людськими втратами, руйнуваннями та стражданнями. Проте навіть в умовах збройного конфлікту міжнародне право не допускає абсолютної свободи у виборі засобів і методів ведення війни. Саме усвідомлення необхідності обмеження жорстокості війни стало підґрунтям для формування міжнародного гуманітарного права — системи норм, покликаних захищати осіб, які не беруть або припинили брати участь у бойових діях, а також обмежувати способи ведення війни. Порухення цих норм утворює одну з найнебезпечніших категорій міжнародних злочинів — воєнні злочини.

Сучасне міжнародне гуманітарне право є результатом тривалого історичного розвитку. Досвід світових воєн, численних міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів переконливо засвідчив, що навіть війна повинна мати правові межі. Саме тому міжнародне співтовариство виробило систему правил, які забороняють умисні напади на цивільне населення, катування, жорстоке поводження, незаконні депортації, використання цивільних осіб для прикриття військових операцій, напади на цивільні об'єкти та інші дії, несумісні з принципами гуманності. Поступово ці заборони набули характеру загальноновизнаних норм міжнародного права, а їх порушення стало підставою для індивідуальної кримінальної відповідальності.

Збройна агресія російської федерації проти України, що триває з 2014 року та перейшла у фазу повномасштабної війни 24 лютого 2022 року, стала одним із найбільших викликів для сучасної системи міжнародної безпеки та міжнародного правосуддя. Поряд із порушенням суверенітету та територіальної цілісності України міжнародні організації, правозахисні інституції та національні органи влади задокументували тисячі випадків діянь, які можуть містити ознаки воєнних злочинів. Йдеться про умисні вбивства цивільних осіб, катування, незаконне позбавлення волі, депортацію населення, примусову мобілізацію

на окупованих територіях, руйнування цивільної інфраструктури, використання цивільного населення як «живого щита» та інші грубі порушення міжнародного гуманітарного права.

Особливістю української ситуації є те, що документування та правова оцінка таких діянь здійснюються одночасно з триваючим збройним конфліктом. На відміну від багатьох історичних прикладів, коли судове переслідування міжнародних злочинів розпочиналося після завершення війни, українські правоохоронні органи та суди здійснюють свою діяльність в умовах активних бойових дій, тимчасової окупації частини територій, складнощів зі збором доказів та обмежених можливостей доступу до місць вчинення злочинів. Саме тому сучасна українська практика становить особливий інтерес не лише для національної правової системи, але й для міжнародного кримінального правосуддя.

Протягом останніх років в Україні сформувався значний масив кримінальних проваджень щодо порушень законів та звичаїв війни. У цих справах українські суди фактично виконують подвійну функцію. З одного боку, вони забезпечують реалізацію завдань національного кримінального судочинства та притягнення винних осіб до відповідальності. З іншого — формують практику застосування міжнародного гуманітарного права на національному рівні, конкретизують зміст міжнародно-правових норм та створюють правові позиції, які можуть мати значення для подальшого розвитку міжнародного кримінального права.

Важливою особливістю таких проваджень є те, що вони охоплюють практично всі рівні можливої участі у вчиненні воєнних злочинів. Предметом судового розгляду стають дії безпосередніх виконавців, командирів, які віддавали злочинні накази, представників окупаційних адміністрацій, осіб, що здійснювали інформаційний або організаційний супровід окупаційної політики, а в окремих випадках — навіть цивільних осіб, які підбурювали до вчинення міжнародних злочинів. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям міжнародного кримінального права,

яке дедалі більше уваги приділяє не лише фізичному виконанню злочину, але й ролі кожного учасника злочинного механізму.

Саме ця обставина стала однією з ключових ідей даної книги. Аналіз розглянутих кримінальних проваджень дозволяє дійти висновку, що сучасні воєнні злочини рідко існують як ізольовані акти насильства. У більшості випадків вони є елементами складної системи взаємопов'язаних дій, спрямованих на досягнення військових, політичних або окупаційних цілей. Умисне вбивство цивільної особи, злочинний наказ командира, депортація населення, мілітаризація дітей або напад на цивільну інфраструктуру можуть виглядати як різні за своєю природою правопорушення, однак у реальності вони нерідко є складовими єдиного механізму реалізації політики агресії та окупації.

У цій книзі здійснено науково-практичний аналіз української судової практики щодо воєнних злочинів через призму конкретних кримінальних проваджень. У центрі уваги перебувають не абстрактні правові конструкції, а реальні судові справи, у яких міжнародно-правові норми отримують практичне застосування. Саме через аналіз конкретних вироків можна простежити, як суди встановлюють наявність міжнародного збройного конфлікту, визначають статус потерпілих осіб та об'єктів, оцінюють докази, встановлюють зв'язок між злочином і збройним конфліктом та застосовують положення міжнародного гуманітарного права.

Варто звернути увагу, що в роботі використовується чинна на момент підготовки видання назва ст. 438 Кримінального кодексу України — «Воєнні злочини». Водночас під час аналізу окремих судових рішень може відтворюватися історична редакція назви статті («Порушення законів та звичаїв війни»), якщо саме така редакція застосовувалася судом або діяла на момент ухвалення відповідного рішення.

Структура книги побудована за тематичним принципом. Кожен розділ присвячений окремій категорії воєнних злочинів та містить міжнародно-правову характеристику відповідного діяння, виклад фактичних обставин конкретного кримінального